

Fenomene de saliență în lexic. O tipologie

de
DIRK GEERAERTS

As essentially an analysis of the various types of salience, this essay develops an original notion of structure as constituted by the interplay between the semantic and the pragmatic perspectives. The distinction drawn by the author between semasiology and onomasiology clarifies the difference between an analysis of salience conducted on the basis of words and one conducted on the basis of concepts.

1. Saliența ca variabilă lexicologică

Cînd cineva are în vedere problema impactului pe care Semantica Cognitivă (cf. Langacker 1990a, Lakoff 1987 sau Taylor 1989) îl are în domeniul cercetării lexicologice, ar fi probabil corect să se afirme că atenția acordată în mod regulat fenomenelor de saliență¹ reprezintă una dintre marile inovații ale paradigmei cognitive. În calitate de studiu al limbii ca sistem de categorii, semantica cognitivă a primit un impuls important din partea orientărilor teoretice dezvoltate în psiholingvistică și în lingvistica antropologică, cu privire la manifestarea prototipicității în structura categoriilor lingvistice. În esență, teoria prototipului are ca obiect de cercetare fenomenele de saliență; ea arată că diverse realizări semantice dintre limitele unei anumite categorii nu au aceeași importanță structurală în interiorul categoriei respective.

În semantica cognitivă, atenția acordată salienței nu fost atît de sistematică pe cît s-ar fi cuvenit. Există manifestări ale fenomenelor de saliență care nu fost încă studiate la fel de profund și de cuprinzător ca saliența prototipurilor. Scopul cercetării de față este, așadar, de a propune o privire de ansamblu asupra diverselor forme ale efectelor de saliență a căror deosebire se poate dovedi utilă. Prezentarea unei tipologii a fenomenelor de saliență se întemeiază pe deosebirea următoarelor patru tipuri de saliență: *perspectivală, semasiologică, onomasiologică și structurală*.

Deși pedanteria terminologică și supraabundența taxonomică sînt reale pericole pentru o astfel de încercare există un motiv mult mai important pentru care demersul de față se poate dovedi folositor: saliența este locul în care structura și uzul se întîlnesc. Să ne îndreptăm atenția asupra semanticii lexicale și a teoriei prototipului. Analiza semantică tradițională are ca obiect descrierea diverselor înțelesuri ale unităților lexicale și relațiile structurale dintre aceste înțelesuri. De pildă, în analiza

¹ Cuvîntul nu este bine fixat în terminologia științifică românească. Am optat pentru traducerea engl. *salience* prin rom. *saliență*, ținînd cont că noțiunea este deja prezentă, în limba română, în inventarul terminologic al unor științe socio-umane (psihologie și sociologie, mai ales). De asemenea, echivalarea s-a realizat verificîndu-se adoptarea și adaptarea unității lexicale respective în alte limbi romanice: fr. (la) *salience*, it. (la) *salienza*. În *A Glossary of Semantics and Pragmatics*, Edinburgh University Press, 2006, p. 154, Alan Cruse formulează următoarea definiție: „**saliență (prominență)**. Ceva din cîmpul perceptual este salient în măsura în care intră în centrul atenției. Se întîmplă astfel pentru că acel ceva atrage atenția într-o măsură mai mare decît elementele învecinate sau înconjurătoare sau pentru că intrarea în centrul atenției se face un efort cognitiv mai mic”.

realizată de Katz și Fodor asupra termenului *burlac*² se descriu valorile pe care ‘burlac’ le poate avea în uzul actual și, în același timp, se descriu relațiile noționale dintre valorile respective, sub forma unei structuri ierarhice bazate pe trăsături semice comune (Katz/ Fodor, 1963). O astfel de analiză este de fapt un inventar de posibilități structurat; ea arată gama de valori din care vorbitorii au posibilitatea de a alege pentru a realiza o comunicare. Studiul respectivelor acte de comunicare, adică alegerile propriu-zise făcute de vorbitori, nu face parte din descriere. Pe de altă parte, teoria prototipului include aspecte ale uzului în descrierea structurală a categoriilor lexicale; faptul că anumite valori din structura unei categorii sînt mai saliente decît altele ilustrează că ele sînt întrebuițate mai frecvent. E adevărat, frecvența de apariție nu este singurul factor determinant al prototipicității, dar după coerența conceptuală, ea are cu siguranță un rol semnificativ.

În cercetarea fenomenelor saliență, ar trebui să fie clar că îmbinarea structurii cu uzul este și o întrepătrundere a *semanticii* cu *pragmatica*; semantica, în calitate de studiu al structurii și pragmatica, în calitate de studiu al uzului, se întîlnesc ori de cîte ori saliența este considerată *o reflectare structurală a fenomenelor pragmatice*. Această întrepătrundere a perspectivei semantice cu cea pragmatică presupune existența unei viziuni ușor diferite față de ceea ce se înțelege în mod obișnuit prin ‘structură’: în vreme ce structurile lingvistice sînt, în mod tradițional, concepute doar ca ansambluri ierarhizate de *posibilități*, adăugarea salienței pragmatice implică, mai degrabă, apariția *probabilităților* decît doar a simplelor posibilități.

2. Saliența perspectivală

Primul pas ce trebuie făcut este de a defini noțiunea de saliență perspectivală, un tip mai mult sau mai puțin distinct de cele ce urmează a fi discutate și care va fi succint menționat aici. În semantica cognitivă, saliența perspectivală este reprezentată de perechi terminologice precum *profile* și *base* sau, mai general, *figure* și *ground*³ (pentru definiții și aplicații ale acestor noțiuni vezi, printre alții, Langacker 1990a sau Talmy, 1978). Menționînd doar un exemplu foarte simplu, observăm că unitatea lexicală *mîna* denumește o anumită parte a corpului, dar se întîmplă să fie așa numai prin raportare la un anumit fond noțional, adică cel de braț. Aceasta este o chestiune decisivă de perspectivare: un anumit aspect din realitate⁴ (mîna și brațul) este pus în perspectivă într-un fel anume.

Diferența capitală dintre saliența lexicală perspectivală și cele ce urmează a fi menționate constă în faptul că celelalte tipuri definite mai jos implică, fără excepție,

² Engl. *bachelor*. Acest exemplu este amplu comentat în literatura de specialitate. În lucrările introductive de lingvistică cognitivă, exemplul este examinat, de pildă, în William Croft și D. Alan Cruse, 2004, *Cognitive linguistics*, Cambridge University Press; Vyvyan Evans și Melanie Green, 2006, *Cognitive linguistics. An introduction*, Edinburgh University Press (n. trad.); Dirk Geeraerts și Hubert Cuyckens (editori), 2007, *The Oxford Handbook of Cognitive linguistics*, Oxford University Press (n. trad.).

³ În terminologia științifică românească, noțiunile respective ar putea subsumate perechii *profil* și *bază*, dat fiind că fluctuația terminologică din literatura de specialitate de limbă engleză nu este atît de categorică încît să reclame întrebuițarea, în limba română, a două dublete conceptuale. Pentru definirea celor două perechi terminologice, v., de pildă, Alan Cruse, *A Glossary of Semantics and Pragmatics*, Edinburgh University Press, 2006, p. 64 (*figure and ground*) și p. 141 (*profile and base*) (n. trad.).

⁴ Engl. *chunk of reality*.

diferențe de saliență între variantele lexicologice (variantele fiind sensuri, contexte sintagmatice, forme lexicale, categorii lexicale sau dimensiuni distinctive). Spre deosebire de acestea, saliența de tip perspectival are în vedere doar una dintre aceste variante lexicologice (sau, mai precis, doar un singur sens lexical); în interiorul acestui sens, anumite aspecte ale referentului extralingvistic capătă mai multă importanță decât altele. Pe scurt, saliența *perspectivală* presupune existența unor diferențe de perspectivă în interiorul unui singur construct de realitate, în vreme ce celălalt tip (pe care îl vom numi saliență *variatională*) presupune relații preferențiale între diferite constructe de realitate. Saliența *perspectivală* se definește prin [raportare la – n.trad] aspecte diferite ale situației extralingvistice (în cel mai larg sens posibil al ‘situației’) pe care o desemnează o expresie lingvistică: ‘mână’ evocă întregul braț ca fond al conceptualizării, dar numai partea terminală a brațului este salient conceptualizată de ‘mână’. Pe de altă parte, saliența *variatională* se definește prin [raportare la – n. trad] diferite expresii lingvistice sau [la] proprietăți ale respectivelor expresii: proprietatea semantică a lui ‘mână’, cu înțelesul ‘parte terminală a brațului uman’, este mai salientă decât proprietatea cu înțelesul ‘muncitor’ (ca în ‘mână de lucru’), acesta din urmă fiind, așadar, o valoare mai puțin prototipică.

Confuzia ar trebui evitată mai ales când fiecare din expresiile lingvistice care urmează a fi comparate din perspectivă *variatională* prezintă câte un construct *perspectival* diferit al aceluiași aspect din realitate. Descrierea unei tranzacții comerciale fie prin verbul ‘a cumpăra’, fie prin verbul ‘a vinde’ implică o alegere onomasiologică. Dacă unul din cei doi termeni apare ca alternativă mai evidentă, există o diferență de saliență *variatională* între cele două verbe; ar trebui, să spunem, de pildă, că ‘a cumpăra’ este un mod mai salient de a vorbi despre o tranzacție comercială decât ‘a vinde’. În cazul lui ‘a cumpăra’, cumpărătorul este mai salient decât vânzătorul, iar reversul este valabil în cazul lui ‘a vinde’. În astfel de exemple, compararea deosebirilor de saliență *perspectivală* nu este totuna cu compararea salienței onomasiologice a expresiilor lingvistice înseși, adică probabilitatea ca una sau alta dintre ele să fie întrebuintată în situații în care ambele pot fi folosite.

3. Relații semasiologice, onomasiologice și structurale

Într-o altă etapă din realizarea clasificării, trebuie făcută o distincție între saliența onomasiologică și cea semasiologică. Deosebirea conceptuală între semasiologie și onomasiologie necesită o serie de explicații suplimentare, dat fiind că ține de doi termeni care, din păcate, nu fost incluși în terminologia lingvistică standard din cursurile introductive. Distincția terminologică a fost pusă în circulație la începutul secolului al XX-lea în perioada de geneză a metodelor structurale de analiză semantică. Termenii au fost impuși de romanistul elvețian Karl Vossler în 1919⁵. Din

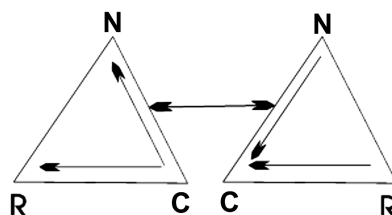
⁵ Încă din 1887, adică înaintea lui Karl Vossler, lingvistul român Lazăr Șăineanu, valorifica termenul *semasiologie* pentru a denumi „doctrina semnificațiunilor”. Aproape necunoscut în lingvistica europeană occidentală, volumul *Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor* este – observă Livia Vasiliuță, editorul celei mai recente ediții a operei lui L. Șăineanu (Editura de Vest, Timișoara, 1999) – apreciat favorabil de Carlo Tagliavini, marele romanist comentând că *Semasiologia...* „este prima monografie generală asupra semanticii unei limbi romanice” (op. cit., p. IV). De altfel, L. Șăineanu notează că, în calitate de „doctrină a semnificațiunilor ori (...) a «funcțiunii» cuvintelor ” (ibidem, p.7), *semasiologia* sau

punct de vedere terminologic, distincția este încă prezentă în acele ramuri ale lexicologiei europene (continentale) care conservă moștenirea semanticii structuraliste (cum ar fi, de exemplu, școala coșeriană din Germania). În lumea anglo-saxonă terminologia este vag cunoscută. În esență, distincția ilustrează două moduri de a pune în perspectivă relația structuralistă dintre *signifié* și *signifiant*. Această pereche terminologică ridică, la rîndu-i, numeroase probleme, dar pentru scopul lucrării de față este suficient să echivalăm semnificatul cu forma unui cuvînt și semnificatul cu noțiunile asociate formei respective.

Perspectiva semasiologică are ca punct inițial cuvîntul și se interesează de felul în care mai multe noțiuni (sensuri, dacă vreți) sînt asociate aceluia cuvînt. Acesta este, desigur, tipul obișnuit de analiză prin care se descriu înțelesurile unui cuvînt și relațiile dintre ele. Cercetarea onomasiologică inversează însă perspectiva și are ca punct inițial noțiunea; ea se interesează de felul în care diverse cuvinte exprimă o noțiune dată sau care sînt relațiile structurale dintre cuvinte. În tradiția practică, perspectiva onomasiologică s-a concretizat mai cu seamă în studiile asupra cîmpului lexical. De exemplu, sinteza bibliografică a cercetărilor onomasiologice publicată de Bruno Quadri în 1952 reprezintă o trecere în revistă a analizelor privind diverse cîmpuri lexicale (Quadri 1952). Kurt Baldinger (un alt romanist elvețian) a prezentat deosebirea terminologică astfel: „Semasiologia (...) are ca obiect cuvîntul în stare de izolare și felul în care se manifestă sensurile sale, în timp ce onomasiologia are ca obiect desemnările unei anumite noțiuni, adică multitudinea de expresii care formează un întreg” (Baldinger 1980: 278).

Un mod mai succint de a formula distincția ar fi că semasiologia are în vedere *sensurile* în timp ce onomasiologia are în vedere *numirea* (*desemnarea*). Comentariul lui Baldinger arată cît se poate de clar existența unei ambiguități în definirea onomasiologiei. Pe de o parte, cînd onomasiologia este concepută ca ‘desemnare’ (sau numire), se are în vedere relația dintre entitățile semantice și unitățile lexicale care le numesc. Pe de altă parte, dacă onomasiologia este concepută ca ‘multitudine de expresii care formează un întreg’, ea are în vedere relațiile mutuale dintre unități lexicale înrudite. În această accepție, cercetarea onomasiologică va tinde să coincidă cu studiul cîmpurilor lexicale, ca întreprindere pur structurală, altfel spus ca demers care se interesează prea puțin de alegerile concrete dintr-un șir de variante existente în interiorul cîmpului lexical și prin care aproape toată, dacă nu chiar întreaga atenție este orientată către analiza relațiilor dintre forme. În practică, așa-numita cercetare onomasiologică a fost, de fapt, restrînsă la studiul cîmpurilor lexicale în maniera mai sus menționată. De aceea, ar fi utilă impunerea unei deosebiri terminologice între cele două tipuri de analiză onomasiologică, pentru că ne-ar ajuta să distingem între viziunea onomasiologică pur structurală și cea pragmatică; dacă termenul *onomasiologie* este rezervat demersului pragmatic, în care relația cu referentul este avută în vedere explicit, atunci celălalt tip de demers ar putea fi numit *structural*.

ideologia are un loc distinct în cercetarea lingvistică, aspect deja consemnat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de lingviști germani precum A. Schleicher.

Schema 1: Relațiile semiotice între grupurile dominante de manifestare a salienței în lexic

Deosebiriile dintre cele trei perspective astfel definite pot fi prezentate schematic cu ajutorul celor două triunghiuri semiotice, ca în schema 1. Dacă păstrăm distincția între Cuvânt (sau unitate lexicală, C, în schemă), concept (N^6 în schemă) și referent (R în schemă), atunci *semasiologia* se ocupă cu cercetarea felului în care o anumită unitate lexicală poate exprima diverse noțiuni sau, cu alte cuvinte, (judecând lucrurile mai degrabă extensiv decât intensiv), a felului în care se pot desemna diverse tipuri de referenți. Acest fapt este ilustrat prin săgețile din triunghiul situat în partea stângă. *Onomasiologia*, în sensul restrâns de mai sus, descrie felul în care referenții sau noțiunile pot fi desemnate prin anumite expresii [lingvistice – n.tr.]; acest fapt este ilustrat prin săgețile din triunghiul situat în partea dreaptă. Prin urmare, o *analiză structurală*, se ocupă cu cercetarea relațiilor semantice dintre expresii. În schemă, acest fapt este indicat prin săgeata dintre cele două triunghiuri. De fapt, săgeata unește liniile dintre N și C, nu doar N-urile și C-urile ca atare, pentru că analiza structurală are în vedere expresiile în calitate de uniuni între forme și înțelesuri, nu doar formele cuvintelor și noțiunile semantice luate separat. (Prin urmare, ambidirecționalitatea săgeții dintre triunghiuri nu indică o corespondență de unu la unu, ci ilustrează faptul că analiza structurală este una de natură reciprocă; ea se interesează, ca să spunem așa, de o unitate din perspectiva celeilalte și viceversa).

Ținând cont de distincția între semasiologie și onomasiologie cât de și dubla interpretare a onomasiologiei, noțiunile *saliență semasiologică*, *saliență onomasiologică* și *saliență structurală* pot fi acum definite.

4. Saliența semasiologică

Saliența semasiologică este o relație între diversele posibilități semantice ale unei unități lexicale date. Un lexem/morfem poate avea valori semantice variate, ca atunci când *din* exprimă conținerea⁷ ('mărul *din* fructieră'⁸) sau includerea/ situarea ('satul *din* deșert'⁹). Unele dintre valorile exprimate de un element lexical pot fi mai centrale decât altele, în special pentru că se pot manifesta mai frecvent în gama de realizări¹⁰ a acestuia sau pentru că formează centrul semantic al unei structuri de tip rețea sau de tip asemănare de familie¹¹ și față de care celelalte valori apar ca extensiuni. De exemplu, în structura lui *din*, conținerea pare a fi mai centrală decât includerea (vezi Vandeloise 1994). Sub aspect practic, saliența semasiologică

⁶ Am întrebuințat simbolul N (de la noțiune), pentru a evita identitatea între C (de la cuvânt) și C (de la concept).

⁷ Engl. containment.

⁸ Engl. 'the apple *in* the bowl'.

⁹ Engl. 'the village *in* the desert'.

¹⁰ Engl. range of application.

¹¹ Engl. family resemblance.

coincide cu prototipicitatea. Întrucît efectele de prototipicitate constituie cel mai bun exemplu de saliență lexicologică nu este necesară o întoarcere la literatura de specialitate (vezi Geeraerts 1989c pentru o introducere și Taylor 1989 pentru o prezentare amănunțită). Două lucruri necesită, totuși, clarificare pentru a pregăti discuția despre saliența onomasiologică.

În primul rînd, prototipicitatea poate fi definită atît ca relație între unitățile lexicale și înțelesurile lor cît și ca relație între o unitate lexicală cu unul dintre înțelesuri și referenții corespunzători aceluia înțeles (vezi Kleiber 1990). De exemplu, în primul caz se evidențiază că sensul de ‘biological species’ al engl. ‘bird’ este mai încetățenit decît sensul argotic al engl. ‘bird’ prin care se face referire la o fată¹². În cel de-al doilea caz, se poate arăta că măcălendrii¹³ și vrăbiile sînt membri mai centrali ai sensului ‘biological species’ decît pinguinii și struții. Distincția între cele două posibile definiții ale prototipicității are un rol hotărîtor în deosebirea polisemiei de vag; din toate întrebunțările multiple ale unei unități lexicale, numai unele constituie veritabile diferențe de sens (ceea ce reflectă polisemia), în timp ce altele pot fi considerate simple specificări referențiale (ceea ce reflectă mai degrabă vagul decît polisemia). De curînd, s-a sugerat (Taylor 1992, Geeraerts 1993a) că distincția între polisemie și vag ar fi mult mai puțin stabilă decît s-a presupus în mod obișnuit; dacă acest demers se dovedește a fi corect, atunci deosebirea între două nivele diferite de prototipicitate (semantică și referențială) marchează mai curînd punctele finale ale unui continuum decît o dihotomie tranșantă.

În al doilea rînd, ar fi utilă diferențierea între aspectele paradigmatică și cele sintagmatică ale înțelesurilor lexicale. Pentru început, ar fi indicat să observăm că fiecare dintre valorile exprimate de un element lexical relațional poate apărea într-un cadru sintagmatic specific. În cazul conceptelor spațiale relaționale, semantica cognitivă descrie un astfel de cadru prin termeni precum ‘traietorie’ și ‘reper’¹⁴ (vezi Langacker 1990a). De exemplu, reperul unei relații de conținere trebuie să fie un recipient care are, cum s-ar zice, ‘potențial de conținere’, în timp ce traietoria trebuie să fie ceva ‘conținibil’¹⁵ în raport cu reperul. Relația de conținere în sine are valoare paradigmatică în timp ce potențialul de conținere al reperului este de natură sintagmatică. Restricțiile impuse vecinătăților sintagmatică seamănă cu vechile restricții de selecție, numai că ele includ acum în mod explicit și (grupuri de) referenți, nu doar cuvinte.

Ca exemplu mai detaliat poate fi invocat un cuvînt a cărui analiză a devenit mai mult sau mai puțin clasică în semantica cognitivă și anume prepoziția engl. *over* (vezi

¹² Aceeași deosebire este reflectată, în limba română, prin deosebirea între *pasăre* și *puicuță*.

¹³ Engl. *robins*.

¹⁴ Engl. *trajector and landmark*. Alan Cruse, în *A Glossary of Semantics and Pragmatics*, Edinburgh University Press, 2006, p. 183, formulează următoarea definiție: „**traietorie și reper**. Acești termeni (introduși de Langacker) se referă la entități profilate, descrise ca fiind într-o relație în care una este mai salientă (traietoria) decît cealaltă (reperul). Se dă, ca exemplu, relația spațială exprimată prin *A este deasupra lui B*. În acest caz, A se află în centrul atenției (cu toate că atît A cît și B sînt profilate), iar B are rol de punct de referință spațială și este întrucîtva trecut în plan secund. Spunem, deci, că A este traietoria, iar B, reperul. Termenii pot fi descrie orice tip de relație, inclusiv, de pildă, subiectul (traietoria) și complementul (reperul) unui verb tranzitiv.

¹⁵ Engl. ‘containable’.

Lakoff 1987). Geeraerts (1992a) argumentează că există trei relații spațiale de bază ce trebuie deosebite în structura semantică a prepoziției olandeze *over*. Ele sînt definite mai jos, sub forma a,b și c și ilustrate cu exemple de la (1) la (3) (rp înseamnă ‘reper’ și tr ‘traietorie’). Gama de realizări a prep. *over* nu este limitată doar la aceste cazuri, pentru că, printre altele, relațiile spațiale pot apărea în situații care presupun o mișcare reală, în situații care presupun o mișcare fictivă și în exemple care presupun relații statice.

(a) Extinderea dinspre un punct sau o regiune a rp spre un punct sau o regiune din cealaltă parte a rp, concomitent cu traversarea rp.

(b) Extinderea dintr-un punct sau dintr-o regiune din interiorul spațiului definit de rp către un alt punct sau o altă regiune din interiorul aceluși spațiu (fără a ieși în afara acestuia).

(c) Situația în cealaltă parte a rp, prin raportare la poziția unui observator.

(1) *De bal rolt over de lijn.*

‘Mingea se rostogolește peste linie (de cealaltă parte a ei)’.

(2) *De agent kuiert over het marktplein.*

‘Polițistul se plimbă prin piață’.

(3) *Over de rivier deed de atleet zijn oefening.*

‘Dincolo de râu, sportivul se antrena’.

Relevanța unei analize separate a restricțiilor sintagmatice impuse traieectoriei și reperului devine clară dacă se compară restricțiile de selecție care guvernează cele trei relații de bază. Fără a intra în toate detaliile, trebuie observat că nu prea există restricții de traieectorie și de reper în cazul valorii semantice (a): atât traieectoria cît și reperul pot fi uni-dimensionale (puncte), bi-dimensionale (linii) sau tri-dimensionale (obiecte), în orice combinație. Cu toate acestea, cazul (b) ilustrează restricțiile impuse atât traieectoriei cît și reperului.

Pe de o parte, întrucît relația spațială la care se face referire prin prep. *over* trebuie să rămînă în limitele reperului, obiectul prepozițional trebuie să aibă o extensiune de tip linie sau suprafață, așadar conceperea lui ca linie sau ca suprafață ar trebui să fie posibilă. Acest fapt reiese cu destulă claritate atunci cînd se iau în considerare obiectele tri-dimensionale. În timp ce, în (4) și (5), avem cazuri tipice de linii și de suprafețe, în (6) avem de-a face cu un obiect tri-dimensional a cărui a treia dimensiune (înălțimea) nu împiedică manifestarea proprietății de a avea o suprafață limitată care să permită actualizarea relației de tip *over* (*pe/ peste*). Însă în (7), dimensiunea verticală a obiectului tri-dimensional este atît de importantă încît nu este permisă imaginarea unei suprafețe care să permită acțiunea de a umbla fără țintă. După cum reiese din (8), valoarea (a) a prep. *over* nu impune o astfel de restricție. Totuși, acest fapt nu înseamnă că un obiect precum *schutting* ‘gard’ este incompatibil cu valoarea (b) a prep. *over*. Exemplul (9) arată că trăsătura relevantă nu este poziția obiectivă a suprafeței orizontale sau verticale, ci mai degrabă trăsătura funcțională de „deplasabilitate”: ceea ce cu greu ar fi o suprafață de deplasare pentru ființele umane, poate constitui traseul natural al unor insecte.

Pe de altă parte, dat fiind că traieectoria unei relații de tip *over* trebuie, conform valorii (b), să rămînă între limitele reperului, aceasta va fi de regulă mai mică decît reperul, suficient de mică încît să se miște pe suprafața sau de-a lungul liniei constituite de reper. În cazul reperelor de tip linie, mai ales, acest aspect nu presupune totuși ca traieectoria să fie mai mică decît reperul în toate direcțiile. Ținînd cont că liniile reale nu sînt aproape niciodată uni-dimensionale, pentru că au întotdeauna o

anumită lățime ca cea de-a doua dimensiune, traiectoria nu trebuie să fie mai îngustă (ci mai mică). De pildă, în (10), obiectul mișcător poate fi mai lat decât linia propriu-zisă. (Trenul e mai lat decât calea ferată.)

- (4) *Jan fietste over het pad.*
 ‘Ion mergea cu bicicleta pe drum’.
- (5) *Jeanne kuierde over de markt.*
 ‘Ioana se plimba prin piață’.
- (6) *Mark dwaalde over de berg.*
 ‘Marcu a hoinărit pe munte’.
- (7) * *Marie dwaalde over de schutting.*
 * ‘Maria a hoinărit pe gard’.
- (8) *Karel klon over de schutting.*
 ‘Carol a sărit peste gard’.
- (9) *De spin kroop maar door over de schutting.*
 ‘Păianjenul se tot urca pe gard’.
- (10) *De trein glijdt over de monorail.*
 ‘Trenul circulă pe monoșină’.

Cadrul sintagmatic al fiecărei valori semantice poate avea realizări tipice sau mai puțin tipice. De pildă, ‘mărul e în fructieră’ se referă la o relație tipică de conținere, în timp ce ‘tarta cu jeleu e în valiză’ este o realizare atipică (deși relația de conținere este, în sine, aceeași ca și în realizarea tipică). Astfel de relații de tipicitate ilustrează conceptul de *saliență sintagmatică*. În cazul prep. *over*, realizările valorii (b), întrucât evocă mai ușor un reper de tip linie sau suprafață sint, din perspectivă sintagmatică, mai saliente decât altele. Dintre exemplele de mai sus, (4) și (5) sînt mai tipice decât (6) și (9). În aceeași direcție, exemplele în care traiectoria nu este în întregime cuprinsă între limitele reperului – ca în enunțul (10) – sînt mai puțin canonice sub aspect sintagmatic.

5. Saliența onomasiologică

Îndreptîndu-ne atenția spre saliența onomasiologică trebuie, mai înfîi, să evităm o posibilă greșeală. În general, la nivel onomasiologic, saliența presupune preferința pentru o expresie față de alta ca nume pentru un anumit referent sau tip de referent. Existența unor astfel de nume alternative pare să coincidă cu tipul de variație formală studiat în mod obișnuit de sociolingvistică sau de dialectologie. În tabelul 1 sînt prezentate mai multe tipare lexicale dintr-un proiect privind denumirile articolelor de îmbrăcăminte, detaliat în Geeraerts, Grondelaers, Bakema (1994). Pentru fiecare exemplu din tabelul 1 există cîte un tipar denominativ distinct în olandeza belgiană și în olandeza neerlandeză, cu toate că articolele de îmbrăcăminte sînt, în realitate, aceleași. De pildă, pentru desemnarea jambierelor, alegerea între *legging* și *caleçon* dobîndește aceeași valoare ca și distincția între diferitele pronunții ale aceleiași forme fonologice în arii geografice deosebite sau în straturi sociale diferite ale unei comunități lingvistice.

Această variație onomasiologică poate fi numită ‘formală’ sau ‘sinonimică’, dar ni se pare utilă constatarea că acești termeni nu coincid în toate privințele. Termeni precum *legging* și *caleçon* sînt sinonime denotative, dar nu absolute, dat fiind că ele au o distribuție geografică diferită. Cei doi termeni au același înțeles doar în sens restrîns, denotativ, dar e evident că au valoare sociolingvistică diferită (în accepția largă a termenului *sociolingvistică*). Tot astfel, termenul variație ‘formală’ (pe care

mi-l voi asuma pe tot parcursul lucrării) ar putea induce ideea că variația în cauză este neînsemnată sau irelevantă, în sensul că ar putea face trimitere doar la niște simple ‘varianțe noționale’. Cu toate acestea, alternanța între *legging* și *caleçon* nu este un caz de variație liberă, ci pune în lumină o anumită stratificare a comunității lingvistice.

Tabelul 1. Diferențe de tipare denominative între olandeza neerlandeză și olandeza belgiană

CUVÎNT	SURSE BELGIENE	SURSE NEELANDEZE
<i>caleçon</i>	40 (38%)	-
<i>legging</i>	26 (24,7%)	91 (100%)
<i>leggings</i>	39 (37,3%)	-
<i>blouson</i>	13 (46,4%)	-
<i>jack</i>	15 (53,6%)	85 (100%)
<i>jeans</i>	64 (97%)	38 (70,4%)
<i>spijkerbroek</i>	2 (3%)	16 (29,6%)

Greșeala de care aminteam constă în restrângerea variației onomasiologice doar la acest tip de variație ‘formală’. Pe lângă variația sinonimică prezentată aici, mai există, desigur, și cazuri în care alegerea unui alternative denominative presupune și o încărcătură semantică. Să avem în atenție următoarea deosebire între olandeza belgiană și olandeza neerlandeză:

(11) *Hij kwam langs de deur naar binnen* (olandeza belgiană).

‘El a intrat pe ușă’.

(12) *Hij kwam door de deur naar binnen* (olandeza neerlandeză).

‘El a intrat pe ușă’.

În olandeza belgiană se folosește în mod obișnuit prepoziția *langs* ‘via’, în care focalizarea semantică e asupra direcției ca atare. În olandeza neerlandeză, se întrebuintează prepoziția *door* ‘prin’, care adaugă ideea de pătrundere și de traversare¹⁶. Deși preferința pentru o construcție sau alta este normală, ea nu este neutră sub aspect conceptual întrucât angajează o perspectivă diferită de la un caz la altul. Acest lucru presupune că, pe lângă saliența formală a sinonimelor, problematizată pe baza exemplului *leggings/ caleçon*, trebuie să delimităm și o altă variație onomasiologică, care este de natură semantică sau conceptuală; ea implică opțiunea pentru o categorie semantică (nu doar pentru o unitate lexicală) față de alta, atunci când se face vorbire despre o anumită situație din lumea reală (cum ar fi aceea de a intra pe ușă). În contrast cu variația onomasiologică ‘formală’, aceasta se va numi variație onomasiologică ‘categorială’, pentru că presupune o alegere de o altă natură.

Desigur că existența unei astfel de opțiuni categoriale nu este o idee în întregime nouă, întrucât pe ea se întemeiază, în parte, nivelul de bază al modelului de structură taxonomică propus de Berlin ș.a. (v. Berlin 1978). Se pot face totuși destule observații pentru ameliorarea modelului de saliență onomasiologică cu nivel de bază. Cel puțin următoarele două aspecte pot fi luate în considerare.

¹⁶ Engl. “which adds the notion of a passage that is penetrated and crossed”.

În primul rând, modelul cu nivel de bază asociază saliența onomasiologică mai degrabă cu nivelele ierarhice din arborele taxonomic decât cu simplele cuvinte. S-a argumentat (Geeraerts, Grondelaers, Bakema, 1994), totuși, că noțiunea de saliență onomasiologică nu trebuie restrânsă doar la nivele, ci extinsă – generalizată, dacă se poate – la categorii individuale. Fără a relua aici toate argumentele, tabelul 2 oferă un model de observații relevante.

Tabelul 2. Diferențe de saliență onomasiologică între co-hiponime

CUVÎNT	SALIENȚĂ ONOMASIOLOGICĂ
<i>broek</i> ¹⁷	46,47
<i>short-shorts</i> ¹⁸	45,61
<i>bermuda</i> ¹⁹	50,88
<i>Legging-leggings-caleçon</i> ²⁰	45,50
<i>jeans-jeansbroek-spijkerbroek</i> ²¹	81,66
<i>t-shirt</i> ²²	70,61
<i>blouse-bloetze-bloes</i> ²³	61,52
<i>overhemd</i> ²⁴	31,45
<i>topje</i> ²⁵	29,62
<i>shirt</i> ²⁶	29,06
<i>hemd</i> ²⁷	22,31
<i>Overhemdblouse</i>	12,74

Datele din tabel au la bază următoarea definiție operațională a salienței onomasiologice: saliența onomasiologică a unei categorii lexicale este rezultatul împărțirii frecvenței unui element lexical care numește o categorie la frecvența de ocurență cumulativă din baza de date a valorilor semantice exprimate de acel element lexical. Să prezentăm și raționamentul care legitimează această definiție. Pentru fiecare valoare semantică (concept sau tip de referent) exprimat(ă) de un element lexical, pot exista termeni alternativi (co-hiponime, hiponime, hiperonime). O categorie lexicală are un grad ridicat de saliență onomasiologică dacă este alegerea cea mai probabilă pentru valorile semantice pe care le exprimă, adică dacă este mai bună decât alternativele. Așadar, într-un corpus de uz lingvistic, saliența onomasiologică a unei unități precum ‘fustă’ poate fi calculată prin numărarea aparițiilor pe care *fustă* (adică potențialele referințe la ‘fustă’) le

¹⁷ Pantaloni.

¹⁸ Șort-șorturi.

¹⁹ Bermude.

²⁰ Jambiere.

²¹ Literalmente: pantaloni cu capse.

²² Tricou.

²³ Bluză.

²⁴ Cămașă.

²⁵ Top (articol vestimentar).

²⁶ Bluză.

²⁷ Maiou.

are în corpus, după care se verifică corelația dintre apariții și lexemul ‘fustă’, în raport cu unitățile alternative. Astfel de termeni alternativi pot fi hiponime precum ‘minijupă (minifustă)’ sau ‘fustă parte peste parte’²⁸ ori hiperonime ca ‘îmbrăcăminte’ (deși alegerea ultimului termen pare mai degrabă nepotrivită în cazul lui ‘fustă’). Definiția salienței onomasiologice include și cazurile de sinonimie, dar nu e cazul să dezvoltăm această chestiune.

În termeni simpli, din tabelul 2 rezultă că saliența onomasiologică a unor categorii distincte, de același nivel taxonomic, diferă considerabil. De pildă, în partea superioară a tabelului 2, ‘short’, ‘bermuda’, ‘legging’ și ‘jeans’ sînt co-hiponime, pentru că pot fi incluse în categoria hiperonimică ‘broek’, ‘articul vestimentar care acoperă membrele inferioare ale corpului, pantaloni’. Cu toate acestea, saliența onomasiologică a categoriilor diferă semnificativ: cea a categoriei *jeans* este dublă față de cea a categoriei *legging*. Altfel spus, un posibil membru al categoriei *jeans* are o probabilitate de două ori mai mare de a fi desemnat printr-o expresie care denumește categoria *jeans* față de un membru al categoriei *legging* desemnat printr-o expresie care numește categoria *legging*.

O a doua observație cu privire la tipul conceptual de saliență onomasiologică presupune acceptarea faptului că elementul de referință de la care se pleacă în determinarea salienței onomasiologice se supune variației. Datele de pînă acum prezintă doar posibilitatea ca o categorie dată, precum *legging* sau *t-shirt*, să fie aleasă ca nume pentru un anumit referent, în cazurile în care referentul este un posibil membru al categoriei. Mai precis, calculul a fost făcut pentru categorii ca întreg, adică pentru întreg ansamblul de referenți ai categoriei. Calculul poate avea, totuși, ca punct de plecare, un anumit subansamblu al întregii game de realizări²⁹ pe care le are o categorie lexicală. Problema de față poate fi redusă la o întrebare precum: care este probabilitatea ca membrii ansamblului *leggings*, considerat ca întreg calitate de întreg, să fie numiți prin expresii care identifică cu precizie categoria ‘legging’? Sau, cu alte cuvinte, avînd un subansamblu al întregului de tip *legging* (de pildă jambiere care nu coboară pînă la glezne dar nici nu sînt mai lungi decît mușchii gambelor), care este probabilitatea ca acesta să fie numit cu termenul *legging* sau cu unul dintre sinonime?

E limpede că răspunsul la întrebare va depinde de saliența totală a categoriei *leggings*, așa cum a fost ea calculată mai sus, dar ar putea depinde și de poziția structurală a subansamblului discutat în structura semasiologică a lui *legging*. Saliența onomasiologică ‘locală’ introdusă aici ar mai putea fi numită și ‘indice de validitate’ pentru un subansamblu din gama de realizări ale unei unități; ea arată cît de bun indice este subansamblul respectiv pentru a induce numele categoriei. Mai simplu spus, o expresie va mult mai frecvent folosită ca nume pentru un referent dat dacă referentul face parte din nucleul prototipic al gamei de realizări ale expresiei respective. Dacă, de pildă, un anumit referent aparține nucleului unității x dar și periferiei unității y, [atunci] e mai probabil ca x să fie numele acelui referent decît y.

²⁸ Engl. wrap-around skirt. Termenii populari românești *catrință* și *fotă* exprimă cel mai bine realitatea denumită de grupul lexical din limba engleză, dar, pentru o descriere adecvată, am preferat sintagma rom. ‘fustă parte peste parte’ în locul unor alternative de tipul ‘fotă’, ‘catrință’, ‘fustă petrecută și legată în talie’ (n. trad.).

²⁹ Engl. range of applications.

(În același timp, pentru categoria reprezentată de *x*, alegerea lui *x* va fi o funcție a salienței globale, dar acesta este un aspect deja discutat).

Un exemplu simplu și mai degrabă impresionist poate fi suficient pentru a ilustra ideea (pentru o prezentare mai detaliată a unor exemple interpretate sub aspect cantitativ vezi Geeraerts, Grondelaers, Bakema, 1994). Uzurile marginale din structura prep. ol. *over* sînt mult mai ușor de înlocuit cu termeni alternativi decît uzurile centrale. De pildă, în exemplele care ilustrează valoarea (c) a prep. *over* este mult mai potrivită expresia *aan de andere kant van* ‘de cealaltă parte a’. În chip asemănător, extensiunea valorii (c), definită și ilustrată mai jos ca (d), demonstrează că expresia alternativă *tegenover* ‘vizavi, față în față’ este, de departe, mai adecvată.

d) situat(ă) la capătul unui traseu virtual care pleacă direct de la rp peste un spațiu deschis.

(13) *Martha woont over het museum.*

‘Marta locuiește peste drum de muzeu’.

(14) *Aan tafel zat Marianne over Ariane.*

‘La masă, Mariana și Ariana stăteau față în față’.

(15) *Het museum bevindt zich over de rechtbank.*

‘Muzeul se află vizavi de judecătoria’.

(16) *In de erehaag stond Samuel over David.*

‘La onorul pe două rînduri, Samuel era față în față cu David’.

Noțiunea de saliență onomasiologică locală poate avea două interpretări diferite, care implică deosebire asemănătoare celei dintre polisemie și vag, discutată mai sus în relație cu noțiunea de prototipicitate. Subansamblul referențial din gama de realizări ale unei unități lexicale care este luat ca punct de pornire pentru calcularea salienței onomasiologice locale poate sau nu poate corespunde unuia dintre sensurile acelei unități. Nu există nici un motiv pentru a restrînge cercetarea salienței onomasiologice doar la subansamblurile care corespund în mod obișnuit cu ‘sensurile’. Acest aspect nu se datorează doar (așa cum s-a menționat) faptului că deosebirea între înțelesuri (care evidențiază polisemia) și simplele subansambluri referențiale (care ilustrează vagul) este instabilă, ci și faptului că cercetările teoretice asupra prototipurilor au stabilit cu certitudine că pînă și referenții care nu constituie, în sens restrîns, un ‘înțeles’ (de pildă, membrii centrali ai categoriei) pot juca un rol important în structura semantică a unei unități lexicale. Înțelesurile a căror saliență onomasiologică locală este calculată nu trebuie să fie doar denotative; orice noțiune semantică exprimată lexical (fie aceasta de natură denotativă, emotivă, stilistică sau discursivă) poate fi luată în considerare.

6. Saliența structurală

Să revenim acum asupra celei de-a treia perspective majore inventariate mai sus. O viziune pur structurală a relațiilor onomasiologice presupune existența unei relații reciproce între categoriile lexicale. În conformitate cu această perspectivă, efectele de saliență vor ține de importanța dimensiunilor distinctive care permit realizarea deosebirilor între categorii. O trăsătură sau o dimensiune semantică va fi salientă din punct de vedere structural dacă apare frecvent în structura lexicului; de fapt, structura în sine coincide cu totalitatea relațiilor distinctive din lexic.

Să luăm ca exemplu câmpul lexical al denumirilor belgiene actuale pentru bere (v. Geeraerts 1999a). Metodologia poate fi rezumată astfel: cu cât o anumită trăsătură este mai prezentă în denumirile pentru bere, cu atât este mai salientă din punct de vedere cognitiv. De pildă, dacă aromele de fructe nu apar niciodată în denumirile tipurilor de bere care conțin astfel de arome, înseamnă că aroma de fructe nu este o trăsătură predominantă a respectivelor tipuri de bere. Desigur că trebuie să dăm dovadă de mai multă precizie în a afirma ce se înțelege prin trăsătură sau dimensiune distinctivă ‘exprimată în denumirile tipurilor de bere’. De cele mai multe ori nu întâmpinăm nici o dificultate: dacă într-o denumire se face referire la ol. *kriek* și dacă se știe că *kriek* este numele unui soi de cireșe, atunci se poate concluziona cu ușurință că adaosul de suc de cireșe este menționat în denumirea berii. În alte cazuri, referința este mai indirectă. Iată și un exemplu sugestiv: în Belgia francofonă se produce o bere cu aromă de piersici denumită *La pécheresse*, care, în traducere, înseamnă ‘(femeie) păcătoasă’. În același timp, observînd că termenul francez pentru ‘piersică’ este *pêche*, devine clar că denumirea se bazează pe un joc de cuvinte prin care se face o referire indirectă la prezența aromei de piersică.

În general, o trăsătură este exprimată de un nume (sau de o parte a unui nume) atunci cînd acel nume (sau partea sa relevantă) apare doar în corespondență cu trăsătura respectivă. Această observație poate fi susținută cu mai multe exemple. Faptul că un tip de bere are o concentrație scăzută de alcool poate fi exprimat direct prin expresii precum *alcoholarm* ‘cu o concentrație mică de alcool’ sau *alcoholvrij* ‘fără alcool’. Referința indirectă se manifestă în unități precum *tafelbier* ‘bere de masă’ care semnaleză o concentrație mică de alcool³⁰ și, în consecință, face parte doar din grupul tipurilor de bere cu o concentrație foarte mică de alcool. De asemenea, *lambiek* și *geuze* pot fi considerate expresii care pun în evidență proprietatea de ‘fermentație spontană’ a berii astfel încît aceste unități apar doar în denumirile tipurilor de bere cu acest specific.

Tabelul 3. Saliența specifică unor modele de trăsături referențiale din câmpul denumirilor belgiene pentru bere

TRĂSĂTURĂ REFERENȚIALĂ	FRECVENȚĂ REFERENȚIALĂ	DENUMIRI SPECIFICE
grîu (în loc de secară)	139	91 (65,5%)
concentrație mică de alcool	110	25 (22,7%)
bere de sezon	86	86 (100%)
adaos de plante aromatice	59	4 (6,8%)
aromă de căpșuni	40	38 (95%)
aromă de cireșe	19	18 (94,7%)
bere trapistă ³¹	16	16 (100%)

În conformitate cu aceste precizări, putem afirma că nu toate trăsăturile berii au aceeași importanță. Există diferențe notabile în ceea ce privește exprimarea

³⁰ Engl. „the light character of beer”.

³¹ Engl. trappist beer. Denumirea este motivată de faptul că, în Belgia și în Olanda, berea respectivă este produsă de călugării cistercieni (Ordo Cisterciensis Strictioris Observantiae) numiți trapiști. Pentru detalii, vezi, de pildă, www.trappistbeer.net.

caracteristicilor în denumirile pentru bere. În tabelul 3 sînt prezentate deosebiri de saliență între modele. Datele pot avea următoarea interpretare. Prima coloană de cifre indică numărul mărcilor de bere ale căror trăsături sînt menționate în partea stîngă. Coloana cea mai din dreapta indică cîte dintre aceste mărci au o denumire care se referă în mod direct sau indirect la trăsătura cu pricina. În coloana dreaptă, relația dintre cifre și procente indică ce trăsături au rol distinctiv. De pildă, originea trapistă a berii pare să fie foarte apreciată, în timp ce adaosul de plante aromatice nu pare să fie o trăsătură definitorie.

În domeniul relațiilor spațiale, saliența trăsăturilor devine semnificativă pentru a diferenția importanța unor dimensiuni precum forma sau mișcarea, geometria sau rolul observatorului în relație cu obiectele (sau chiar cu limbile). (Vezi Taylor 1988 pentru o sinteză privind posibilele dimensiuni relevante).

7. O tipologie a salienței lexicologice

Prin rezumare, sînt prezentate și definite fiecare dintre cele șapte cazuri importante de saliență lexicologică. De asemenea, este sugerat cîte un nume scurt pentru fiecare tip în parte, aceste nume fiind, desigur, simple sugestii care trebuie privite cu grijă în lipsa unei terminologii lexicologice uniforme.

1. Saliență perspectivală: *evidențiere*³²
= diferențele de atenție perspectivală asociate unor părți ale faptului de realitate extralingvistică evocat de un anumit concept.
2. Saliență semasiologică paradigmatică: *prototipicitate*³³
= importanța structurală predominantă a anumitor sensuri sau membri din gama semasiologică de realizări ale unei categorii lexicale.
3. Saliență semasiologică sintagmatică: *canonicitate*³⁴
= ocurența dominantă a cadrelor specifice de selecție – restricție din gama de realizări sintagmatice ale unei valori paradigmatică specifice unei categorii lexicale.
4. Saliență onomasiologică formală: *prevalență sociolingvistică*³⁵
= preferința pentru o unitate lexicală, în comparație cu sinonimele ei, într-o anumită varietate de limbă sau într-un anumit context pragmatic.
5. Saliență onomasiologică categorială globală: *fixare*³⁶
= preferința pentru o anumită categorie lexicală ca desemnare a gamei de realizări în întregul ei.
6. Saliență onomasiologică categorială locală: *indice de validitate*³⁷
= preferința pentru o anumită categorie lexicală specifică ca desemnare a unui subsansamblu din gama de realizări.

³² Engl. highlighting.

³³ Engl. prototypicality.

³⁴ Engl. canonicity.

³⁵ Engl. sociolinguistic prevalence.

³⁶ Engl. entrenchment.

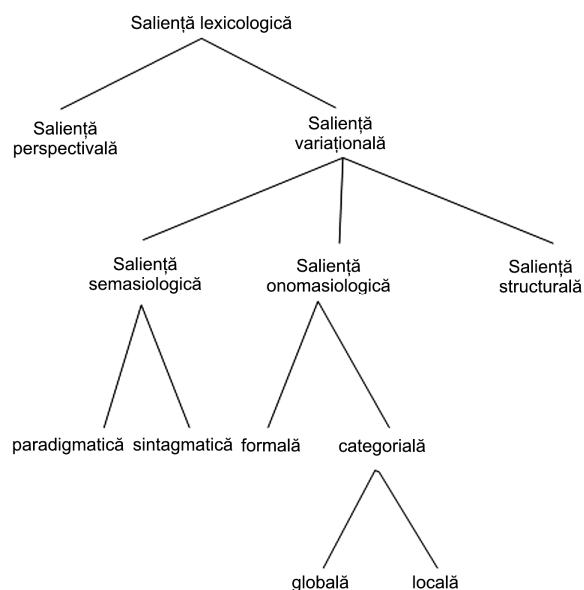
³⁷ Engl. cue validity.

7. Saliență structurală: *distinctivitate*³⁸

= recurența predominantă a unei dimensiuni semantice sau a unei trăsături semantice ca dimensiune sau trăsătură distinctivă din structura semantică a vocabularului.

Prin schematizare, cele șapte tipuri de saliență lexicală sînt prezentate cu relațiile lor taxonomice reciproce în imaginea de mai jos.

În acest punct, am putea încerca să schematizăm cele șapte tipuri de saliență în raport cu triunghiul semiotic din secțiunea 3. Oricum, este recunoscută neputința de a reprezenta relații lingvistice mai complexe printr-un triunghi semiotic. A se vedea Hofmann (1993) pentru un istoric al chestiunii, în comparație cu Geeraets (1983b).

Schema 2. Relațiile taxonomice între diverse tipuri de saliență lexicologică

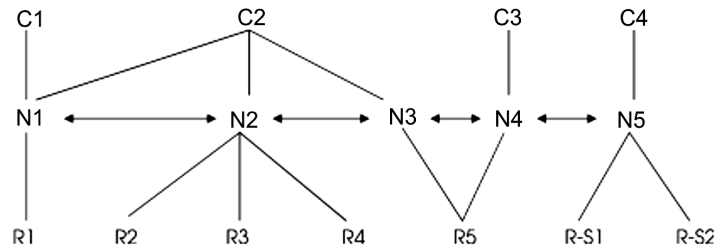
O încercare (și nimic mai mult) de a reprezenta grafic cele șase tipuri de saliență variațională poate avea la bază schema 3. În schema 3 se disting trei planuri de analiză: planul cuvintelor (C), planul noțional al înțelesurilor pe care le pot avea cuvintele (N) și planul referenților care corespund înțelesurilor (R). Cuvîntul C2 este polisemantic; C1 și C2 sînt sinonime în ceea ce privește înțelesul N1. Gama de referenți ai cuvintelor se poate suprapune și în alt caz decît cel de sinonimie: R5 poate fi conceptualizat atît ca N3 cît și ca N4 (ca atunci cînd o fustă scurtă parte peste parte³⁹ este numită fie ‘minijupă’, fie ‘fustă parte peste parte’).

³⁸ Engl. distinctiveness.

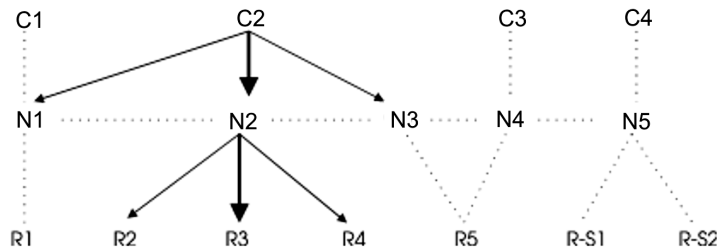
³⁹ Engl. wrap-around skirt. Vezi și nota 27.

Gama referențială a lui N5 este reprezentată într-un mod special pentru a evidenția contextul sintagmatic S în care apar referenții lui N5. Săgețile orizontale reprezintă trăsăturile care fac diferența între noțiunile N. Efectele de saliență pot fi reprezentate prin linii îngroșate; deosebirea dintre saliența onomasiologică și cea semasiologică sînt reprezentate prin săgeți îndreptate, după caz, în sus sau în jos.

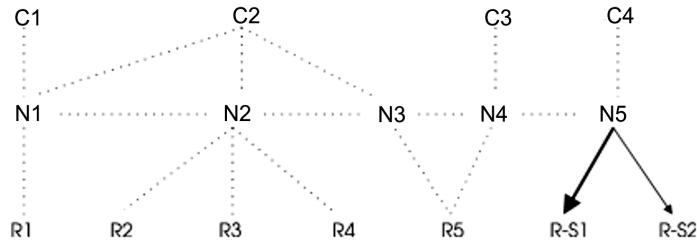
În schemele de la 4 la 9 sînt reprezentate cele șase tipuri de saliență variațională, pornindu-se de la schema 3. (Segmentele irelevante ale schemei sînt reprezentate prin linii punctate). Schema 4 arată că N2 (față de N1 sau N3) este înțelesul prototipic al C2 și că R3 (față de R2 și R4) este referentul prototipic al C2. Schema 5 arată că R-S1 este contextul sintagmatic canonic pentru N5. Schema 6 reprezintă un context sociostilistic în care C2 este sinonimul predominant pentru N1. Schema 7 arată că C4 este o categorie mai bine fixată decît C1, în sensul că C4 este mai ușor de folosit (în acele cazuri în care poate fi, în principiu, întrebuințat) decît C1 (în cazurile în care este vorba despre o categorie relevantă). Schema 7 nu include cazurile în care C1 și C4 se suprapun, dar o comparație a valorilor fixate poate fi la fel de bine pusă în discuție într-o asemenea situație. Schema 8 demonstrează că R5 are un indice de validitate mai ridicat în raport cu N4 decît cu N3, ceea ce înseamnă că C3 este mai degrabă folosit pentru a categoriza pe R5 decît C2. Schema 9 arată că dimensiunile sau trăsăturile care fac deosebirea între N3 și N4 au o importanță structurală mai mare decît altele (pentru că apar și în alte părți ale vocabularului).

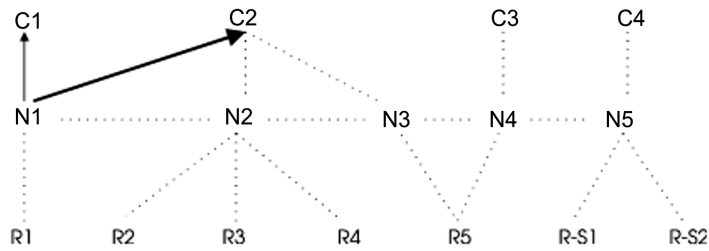
Schema 3. Rețeaua-model de reprezentare a fenomenelor de saliență

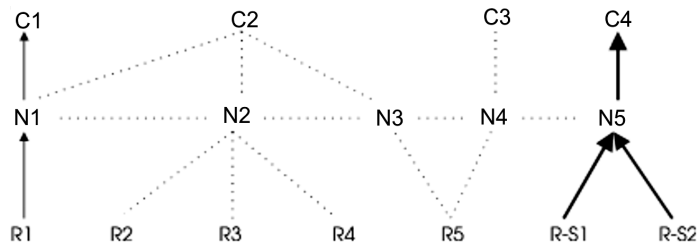
Schema 4. Reprezentarea schematică a salienței semasiologice paradigmatică

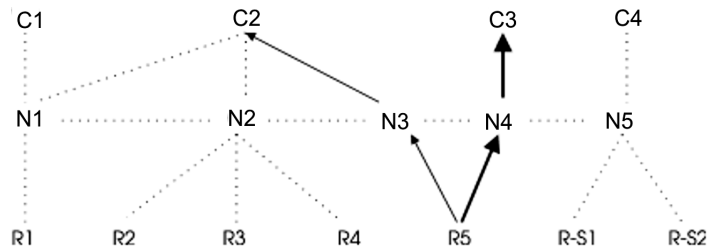
Schema 5. Reprezentarea schematică a salienței semasiologice sintagmatice

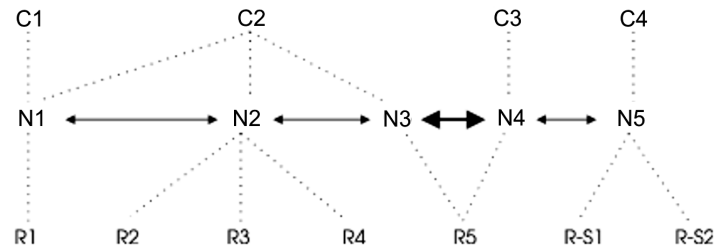
Schema 6. Reprezentarea schematică a salienței onomasiologice formale

Schema 7. Reprezentarea schematică a salienței onomasiologice categoriale globale

Schema 8. Reprezentarea schematică a salienței onomasiologice categoriale locale

Schema 9. Reprezentarea schematică a salienței structurale

8. Saliență și zăpadă

Clasificarea din paginile anterioare este, fără îndoială, doar un prim pas către o descriere exhaustivă și sistematică a salienței lexicologice. Acest prim pas a fost făcut cu scopul de a lămurii problema, dar ar fi interesantă o completare prin adoptarea unei perspective ușor diferite: ar putea clasificarea aduce o lumină nouă asupra altor fenomene lingvistice?

Să luăm ca exemplu problema universaliiilor noționale. Dacă universaliiile semantice sînt mai degrabă universalii statistice decît absolute, noțiunea de saliență semantică se va dovedi hotărîtoare în stabilirea universalității statistice a următorului aspect: e posibil ca unele fenomene semantice de natură cognitivă să fie saliente în limbi neînrudite genetic. Dezbaterile legate de specificul cultural (contrapunctul logic al problemei universalității) presupun raportarea la fenomenele de saliență. Să examinăm, pentru a lua în discuție un exemplu clasic din tezaurul lexicologic, existența în vocabularul eschimoșilor a unor cuvinte diverse pentru zăpadă. Pentru moment să presupunem că există nici o problemă de ordin empiric ridicată de afirmația lui Boas (1911), conform căreia eschimoșii au patru cuvinte pentru zăpadă în timp ce englezii și aztecii au doar unul (vezi Martin 1986). Boas menționează următoarele patru cuvinte:

aput ‘strat de zăpadă’⁴⁰
gana ‘ninsoare’⁴¹
piqsirpoq ‘zăpadă viscolită’⁴²
qimuqsuq ‘viscol’⁴³

S-a arătat în mod repetat că aceste exemple nu presupun că oamenii nu pot face deosebiri între diverse feluri de zăpadă doar pentru că sînt vorbitori de limbă engleză. De pildă, Clark & Clark (1977: 555) atrag atenția asupra faptului că schiorii englezi experimentați folosesc anumite cuvinte pentru zăpadă, cum ar fi ‘powder’, ‘corn’, ‘ice’. Mai mult decît atît, există întotdeauna posibilitatea apariției *ad hoc* a unor cuvinte compuse sau grupuri de cuvinte: ‘snow glue’, ‘drizzle snow’, ‘icicle flakes’, precum și traducerile cuvintelor eschimoase de mai sus (‘falling snow’, etc.). Posibilitățile de expresie ale unei limbi nu sînt restrînse doar la lexic după cum nici

⁴⁰ Engl. ‘snow on the ground’.

⁴¹ Engl. ‘falling snow’.

⁴² Engl. ‘scurrying snow’.

⁴³ Engl. ‘snowstorm, blizzard’.

posibilitățile de conceptualizare ale vorbitorilor unei limbi nu sînt restrînse doar la ceea ce face parte din lexiconul mental. Acest punct de vedere nu exclude totuși existența unor deosebiri culturale între eschimoși și azteci. Saliența cognitivă a unei noțiuni precum ‘falling snow’ ar putea fi mai mare pentru eschimoși decît pentru azteci: este clar că primii vor conceptualiza mult mai repede și mai ușor o anumită substanță albă ca ‘falling snow’ decît doar ca ‘snow’.

Conform clasificării din această lucrare, o astfel de presupunere poate fi transpusă în ipoteza că fixarea (saliența onomasiologică categorială globală a) lui ‘falling snow’ va fi mare la eschimoși decît la azteci.

Relația dintre saliență și universalii mai poate fi privită și dintr-o altă perspectivă. În lucrarea ei despre universalii semantice, Wierzbicka (1992) demonstrează că anumite concepte abstracte precum emoțiile sau noțiunile morale pot avea un specific cultural; în același timp ea subliniază că posibilitatea de exprimare, în orice limbă, a unor astfel de concepte se realizează prin intermediul unui metalimbaj independent de limbă: oricît de specific ar fi un termen din punct de vedere cultural, el poate fi transpus în ‘alfabetul gîndirii umane’ pe care cercetătoarea l-a examinat vreme de mai multe decenii. Prin urmare, paginile anterioare sugerează o anumită modalitate de examinare a acestui ‘alfabet al gîndirii umane’ în completarea demersului analitic propus de Wierzbicka: dacă aceste noțiuni au statutul de universalitate care li se atribuie, atunci, într-un fel sau altul, ele ar trebui să aibă un grad ridicat de saliență lexicologică în mai multe limbi naturale.

Problema universalității aduce în discuție și problema formelor prelingvistice de saliență, mai precis corelatele obiective ale fenomenelor lingvistice. În ce măsură este categorizarea lingvistică determinată de structura lumii în sine sau măcar de structura aparatului nostru perceptiv? Dacă numirea își are adesea originea într-un act de percepție, atunci cum anume proprietățile independente ale acestor acte perceptuale influențează fenomenele lingvistice? Tipologia prezentată aici se delimitează de aceste forme perceptuale de saliență, dar aceasta nu înseamnă că este exclusă posibilitatea existenței unui nivel pre-lingvistic de saliență. Mai curînd, o cercetare cognitivă asupra limbii va trebui să ia în considerare și impactul unei astfel de saliențe pre-lingvistice. Cu toate acestea, scopul acestui articol nu este de a dezbate chestiunea respectivă; înainte ca cineva să înceapă a căuta explicații pentru fenomenele lingvistice, fenomenele în sine trebuie clarificate.

N. red. Textul reprezintă capitolul al IV-ea din Dirk Geeraerts, *Words and Other Wonders. Papers on Lexical and Semantic Topics*, Mouton de Gruyter, Berlin/ New York, 2006, p. 86-108. Traducere în limba română, note și comentarii de Ioan Milică.

Bibliografie

- Baldinger, Kurt, *Semantic Theory. Towards a Modern Semantics*, Basil Blackwell, Oxford, 1980.
Berlin, Brent, “Ethnobiological classification” în Eleanor E. Rosch și Barbara B. Lloyd (editori), *Cognition and Categorization*, NJ: Lawrence Erlbaum, Hillsdale, 1978, p. 9–26.
Boas, Franz, “Introduction” în *Handbook of American Indian Languages*, Government Printing Office, Washington DC, 1911, p. 1–83.
Clark, Herbert H., Clark, Eve V., *Psychology and Language. An Introduction to psycholinguistics*, Harcourt Brace Jovanovitch, New York, 1977.
Geeraerts, Dirk, Review of Kurt Baldinger, *Semantic Theory*, *Lingua*, 60, 1983b, p. 231–238.
Geeraerts, Dirk, “Prospects and problems of prototype theory”, *Linguistics*, 27, 1989c, p. 587- 612.

- Geeraerts, Dirk, "The semantic structure of Dutch *over*", *Leuense Bijdragen*, 81, 1992a, p. 205-230.
- Geeraerts, Dirk, "Vagueness's puzzles, polysemy's vagaries", *Cognitive Linguistics*, 4, 1993a, p. 223-272.
- Geeraerts, Dirk, Grondelaers, Stefan, Bakema, Peter, *The Structure of Lexical Variation. Meaning, Naming, and Context*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 1994.
- Geeraerts, Dirk, "Beer and semantics" in Leon De Stadler și Chris Eyrich (editori), *Issues in Cognitive Linguistics*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 1999a, p. 35-55.
- Hofmann, Thomas R., *Realms of Meaning. An Introduction to Semantics*, Longman, London, 1993.
- Katz, Jerrold J., Fodor, Jerry A., "The structure of a semantic theory", *Language*, 39, 1963, p. 170-210.
- Kleiber, Georges, *La Sémantique du Prototype. Catégories et Sens Lexical*, Presses Universitaires de France, Paris, 1990.
- Lakoff, George, *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, The University of Chicago Press, Chicago, 1987.
- Langacker, Ronald, *Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 1990a.
- Quadri, Bruno, *Aufgaben und Methoden der Onomasiologischen Forschung*, Francke, Bern, 1952.
- Talmy, Leonard, "Figure and ground in complex sentences" in Joseph H. Greenberg (ed.), *Universals of Human Language 4. Syntax*, Stanford University Press, 1978, p. 625-649.
- Taylor, John, "Contrasting prepositional categories: English and Italian", in Brygida Rudzka-Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1988, p. 299-326.
- Taylor, John, *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*, Clarendon Press, Oxford, 1989.
- Taylor, John, "How many meanings does a word have?", *Stellenbosch Papers in Linguistics*, 25, 1992, p. 133-168.
- Vandeloise, Claude, "Methodology and analyses of the preposition *in*", *Cognitive Linguistics*, 5, 1994, p. 157-184.
- Wierzbicka, Anna, *Semantics, Culture, and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*, Oxford University Press, Oxford, 1992.